

ՏԵՔՍՏԻ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ

Բանալի բառեր – տեքստ, համատեքստ, խոսք, բան, նախադասություն, շարահյուսական ամբողջություն, ասելիք, լեզվամտածողական համակարգ

Ճիշտ է նկատում Յուրի Լոտմանը. «Տեքստ հասկացությունը գործածվում է տարբեր նշանակություններով: Այն նշանակություններով, որոնք տարբեր հեղինակներ ներդնում են **տեքստ** բառի մեջ, միանգամայն հնարավոր է մի ողջ հավաքածու կազմել: Անվիճելի է, որ հումանիտար գիտությունների բնագավառում ներկայումս ամենագործածական տերմիններից մեկը **տեքստ**-ն է: Գիտության զարգացումը զանազան պահերի ջրի երես է հանում բառեր, որոնք առանց անհրաժեշտ միանշանակության հեղեղում են գիտական տեքստերը: Դրանք ոչ թե տերմինաբանորեն ճշգրիտ նշում են գիտական հասկացությունը, այլ ազդարարում են հիմնախնդրի արդիականության մասին՝ մատնացույց անելով մի այնպիսի բնագավառ, ուր ծնվում են գիտական նոր գաղափարներ»¹:

Իրոք, այն, ինչ անվանվում է տեքստ, դեռևս չի սահմանվում: Ուսումնասիրության առարկան կամ նյութն այնքան տարողունակ ու ծավալուն է, որ խոսքն այդպես էլ չի հասնում սահմանման դասական ընկալմանը և բավարարվում է (իհարկե, հարաբերականորեն) սոսկ տեքստի բնութագրականների արձանագրմամբ: Պետք է շեշտել, որ տեքստի առանձնահատկությունների բացահայտումը նույնպես դժվարին ու բարդ խնդիր է: Արտաքին բնութագրականներից մինչև տեքստի ներքին բովանդակային պարունակների ուսումնասիրությունն այսօր գրավում է լեզվաբան (և ոչ միայն) գիտնականների ուշադրությունը:

Տեքստը կամ, ինչպես գիտնականների մի մասն է ասում, **կապակցված խոսքը** հարկադրում է ավելի բազմակողմանի և ընդգրկուն վերաբերմունք դրսևորել լեզվամտածողության «արտադրանքի» նկատմամբ: Այսպես թե այնպես լեզվաբանական գիտության առաջընթացը պահանջում է սահմանել այն, ինչն ընդգրկում է խոսքի ողջ հյուսվածքն իր հարաբերականորեն մեծ ու փոքր դադարներով, ընդ որում չէինք ցանկանա, որ որպես **խոսքի հյուսվածք** հասկացվեր նախադասությունների և դրանց միջև եղած դադարների ամբողջությունը, որովհետև այնքան էլ հեշտ չէ պնդել, թե խոսք-տեքստը

¹ Լոտման Յու., Միֆ, անուն, մշակույթ, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 228:

կազմված է նախադասություններից: Նախադասությունն ինքն այնքան բազմազան է, որ մինչևիսկ նրա սահմանումը մշտապես կարիք ունի լրացումների ու անընդհատ կարող է բանավեճեր հարուցել:

Սկսած 20-րդ դարի կեսերից՝ արդեն մի քանի տասնամյակ տեքստը՝ որպես լեզվաբանական գիտելիքի նոր մակարդակ, գտնվում է շատ լեզվաբանների անմիջական ուշադրության կենտրոնում, թեև տեքստին առնչվող անդրանդարձներ եղել են շատ ավելի վաղուց (օրինակ՝ Ա. Խ. Վոստոկով, Ա. Ա. Պոտեբնյա):

20-րդ դարի կեսերին լեզվաբանական գիտությունը սկսում է փորձեր կատարել տեքստը լեզվաբանական-քերականագիտական հասկացություն դարձնելու ուղղությամբ: Տեքստը լեզվաբանական հասկացություն դարձնելուն նպաստում են Ա. Ի. Բելիչի, այնուհետև Ն. Ս. Պոսպելովի աշխատությունները: Ն. Ս. Պոսպելովը գրում է. «Կապակցված խոսքի շարահյուսական կառույցն ուսումնասիրելիս անմիջական ելակետ պետք է համարել ոչ թե նախադասությունը, որը կապակցված խոսքում չունի բավարար ինքնուրույնություն, այլ բարդ շարահյուսական ամբողջությունը՝ որպես շարահյուսական միավոր, որը համեմատաբար ավելի անկախ է կապակցված խոսքի ենթատեքստից»¹: Փաստորեն, խոսքի վերաբերյալ Ն. Ս. Պոսպելովի արտահայտած հիմնական գաղափարներից մեկն այն է, որ շարահյուսական միավորը ոչ թե նախադասությունն է, այլ **շարահյուսական ինքնուրույնություն ու ավարտվածություն պահպանող բարդ ամբողջությունը**: Ի՞նչ է սա նշանակում: Այն, որ գոյություն ունի նախադասությունն իր տիրույթում պարունակող ավելի ընդգրկուն մի ամբողջություն, որն ունի առավել մեծ ինքնուրույնություն: Իհարկե, այստեղ մշուշոտ է մնում ամբողջություն ասվածը, բայց կարծես թե այն ենթադրում է ամբողջականությունը կամ հարաբերական ամբողջականությունը: Սակայն եթե կապակցված խոսքից հարաբերական ինքնուրույնություն ու ամբողջականություն ունեցող ինչ-որ հատված առանձնացնենք (ընդ որում՝ այդ հատվածը կարող է լինել նաև մեկ նախադասություն, քանի որ սա նույնպես կարող է բարդ ամբողջություն լինել), ապա հենց այդ նույն հատվածի մեջ դարձյալ հնարավոր կլինի գատել ինքնուրույնություն (հարաբերական) ու ավարտվածություն (հարաբերական) պահպանող մեկ այլ բարդ ամբողջություն:

Ն. Ս. Պոսպելովի այս տեսակետում հակասություն կա, քանի որ տեքստի մեջ տեքստ է ենթադրում, ինչը Յու. Լոտմանի՝ տեքստային համակարգին վերաբերող տրամաբանության տիրույթում է: Բայց եթե Պոսպելովը առանձնացնում է ներկայացվող տեքստի առանձին, «հորիզոնականորեն» կողք կողքի «ապրող» հատվածները, ապա, ինչպես կտեսնենք քիչ հետո, Յու. Լոտ-

¹ Ст'я Поспелов Н. С., Проблема сложного синтаксического целого в современном русском языке, Ученые записки МГУ, вып. 137. Труды кафедры русского языка, кн. 2, М., 1948, с. 31:

մանի համակարգում տեքստի մեջ տեքստ ըմբռնումը նաև «ուղղահայացի» սկզբունքն ունի, ինչը հիշեցնում է ռուսական «մատրյոշկան»: Ճիշտ է, կապակցված խոսքի համատեքստից դուրս շարահյուսական բարդ ամբողջությունն իրոք կարող է պահպանել շարահյուսական ինքնուրույնություն ու ավարտվածություն, բայց և այդ իրավիճակում, մեր կարծիքով, խարխլվում ու կորչում է նրա ընկալման ամբողջականությունը, զգացվում է կամ կարող է նույնիսկ չզգացվել, որ դա ինչ-որ ավելի ծավալուն տեքստի մաս է: Կարծում ենք՝ այդ զգացողության բացակայությունն անգամ դեռևս բավարար չէ տեքստի առանձնացված հատվածի ամբողջականության ու ավարտվածության մասին խոսելու համար: Պատճառը թերևս այն է, որ տվյալ լեզվամտածողության սահմաններում տվյալ լեզվով ստեղծված ցանկացած խոսք-տեքստ տվյալ համատեքստի (այսինքն՝ տվյալ լեզվով ստեղծված արժեքավոր տեքստերի ամբողջության) մի հատվածն է՝ անկախ այն բանից՝ արդյոք, ասենք, սյուժետային, թեմատիկ, բովանդակային կամ մեկ այլ առումով դրանց ընդհանրությունը, կապը արտահայտված է են, թե՞ ոչ: Եթե հայտնի չէ ողջ տեքստը, ապա անտեղյակ անձը, դրանից կարդալով կամ լսելով շարահյուսական բարդ ամբողջություն կազմող ինչ-ինչ հատվածներ, դժվար թե կարողանա կռահել այն: Մա վկայում է, որ շարահյուսական ինքնուրույնություն ու ավարտվածություն պահպանող բարդ ամբողջությունը չի կարող հստակորեն շարահյուսական միավոր համարվել, քանի որ հնարավոր չէ որոշարկել նրա իսկ ինքնուրույնության և ավարտվածության աստիճանը: Որոշակի առումով այդ ինքնուրույնությունն ու ավարտվածությունը կան, սակայն չկան շարահյուսական չափանիշը, սահմանային հստակությունը:

Մեր համոզմամբ՝ ցանկացած տեքստային հատվածի ստեղծիչն ու նման հատվածների միավորիչը հենց այն ասելիք-բովանդակությունն է, որը դեռևս ընդհանուր մտադրության ելակետից փորձելու է հնարավորինս հանգամանալից ներկայացնել խոսողը կամ գրողը: Նշենք, որ բավականին մեծ թափ ստացած կառուցվածքային լեզվաբանությունը նշանակալից քայլեր է կատարել տեքստի կառուցվածքի արտաքին և ներքին կողմերը ճանաչելու ուղղությամբ, սակայն, մեր կարծիքով, այդ քայլերը առավել արժևորվել կարող են միայն տեքստի բովանդակային կողմի հետ զուգադրելու միջոցով: Այսպես ասած՝ **շարահյուսական ինքնուրույնություն ու ավարտվածություն պահպանող** տեքստի ամբողջականությունն անհնար է պատկերացնել առանց այն ասելիք-բովանդակության, որը տեքստ-խոսքի հեղինակի նպատակադրումն է: Մա, օրինակ, գեղարվեստական տեքստերի դեպքում պահանջում է լեզվաբանական և գրականագիտական-մշակութաբանական գիտելիքների համատեղում:

Կոնկրետ տեքստի ինչպիսին լինելը կախված է այն հանգամանքից, թե լեզվական ինչ կարողությունների տեր է դրա հեղինակը, և տեքստը ներկայացնելուց հետո դրա համար ինչ աստիճանի պատասխանատվություն է

զգում նա՝ հաշվի առնելով հավանական լսարանը: Տեքստից, ճիշտ է, կարելի է զգալ, թե շարահյուսական այս կամ այն հատվածն արդյոք նրա մասն է, սակայն, բնականաբար, անհնար է որևէ տեքստային հատվածի օգնությամբ տեքստը ճանաչել ամբողջովին: Դրան օգնել կարող է բովանդակությունը:

Նույն կերպ և տվյալ լեզվով ստեղծված համատեքստը իր իսկ պարունակած լեզվամտածողական-արժեհամակարգային իրողությունների շնորհիվ կարող է օգնել հասկանալու «իր տարածքում ստեղծվող» որևէ կոնկրետ տեքստ, քանի որ, մեր համոզմամբ, համատեքստը (տվյալ լեզվով ստեղծված տեքստերի ամբողջությունը) միշտ վերահսկում է կոնկրետ տեքստը: Կոնկրետ տեքստը կարող է որոշ, բայց ոչ ամբողջական պատկերացում տալ համատեքստի մասին: Այլ բան է, որ տեքստային հատվածը, իհարկե, կարող է որոշ, նույնիսկ էական այնպիսի հատկանիշներ ունենալ, որոնք կբնութագրեն համատեքստի կարևոր հատկանիշներից մի քանիսը:

Կոնկրետ տեքստի ամբողջությունից առանձնացված հատվածները նույնպես, որքան էլ դրանք ունենան շարահյուսական հարաբերական ինքնուրույնություն և ավարտվածություն, միևնույնն է, սովորաբար այս կամ այն չափով հեռանում են տվյալ տեքստի նպատակից: Այս տեսանկյունից թեն ընդունելի է Ի. Ռ. Գալպերինի այն միտքը, թե տեքստն ավարտուն հաղորդում է, որին հատուկ է բովանդակությունը, և թե «տեքստը խոսքաստեղծման պրոցեսի ստեղծագործություն է, որն օժտված է ավարտվածությամբ»¹, սակայն, մեր համոզմամբ, որևէ տեքստ չի կարող ասելիքն ընդգրկել ամբողջությամբ, այն ասելիքը, որը դեռևս ընդհանուր մտադրության ելակետում է. ասելիքը որպես մտադրություն միշտ ավելի լայն է, քան կոնկրետ, ինչպես որ այդ ասելիքն արդեն արտահայտած տեքստն է ավելի կոնկրետ, քան ընդգրկուն՝ մտադրության առումով: Ասելիքի մտադրության մեջ կարող են առաջանալ այլ կոնկրետ տեքստեր, և այն պատճառով, որ որևէ կոնկրետ տեքստ ասելիքն ամբողջությամբ չի կարող սպառել, ստիպված ենք ընդունելու, որ յուրաքանչյուր տեքստ հարաբերականորեն է ավարտուն: Մրա հետևանքն այն է, որ խոսքը (տեքստը) չի կարող տեղ հասնել-ընկալվել ամբողջությամբ:

Ասվածից բխում է, որ յուրաքանչյուր տեքստ ըստ էության մեկ այլ տեքստի պատահիկն է, ցանկացած տեքստ մեկ այլ տեքստի պատճառն է, նաև մեկ ուրիշի հետևանքը: Մեր այս գաղափարին չի հակասում, ընդհակառակը, օգնում է հիմնախնդրի նկատմամբ հոգեբանական մոտեցումը, որը պահանջում է տեքստի իմաստը մեկնաբանել որպես անհատի գիտակցության մեջ հոգեպես արտացոլված իրականության հատված (Լ. Ա. Չերնյախովսկայա): Սկզբունքը, ըստ որի տեքստը լայն իմաստով խոսքային ամ-

¹ Ст' у Галперин И. Р., Текст как объект лингвистического исследования, М., 2006, с. 18: <http://prepod.nspu.ru/mod/resource/view.php?id=24892>

բողջական ստեղծագործություն՝ մակրոտեքստ է, նեղ իմաստով՝ միկրոտեքստ (Օ. Ի. Մոսկալսկայա), խթանում է ասելիքի ընդգրկման և այս առումով տեքստ ու տեքստային հատված ընկալումների ճշգրտման վերաբերյալ մեր մտածումները: «Տեքստի լեզվաբանության մեջ պետք է տարբերել երկու հիմնական օբյեկտներ՝ հաճախ նույնական չտարբերակված «տեքստ» անվանմամբ. 1) խոսքային ամբողջական ստեղծագործությունը տեքստ է, այսինքն՝ տեքստ՝ բառի լայն իմաստով, կամ մակրոտեքստ... և 2) բարդ շարահյուսական ամբողջություն՝ տեքստ՝ բառի նեղ առումով, կամ միկրոտեքստ»¹:

Օրինակ՝ նախավերածննդի գրական տեքստի նպատակը եղել են աստվածներն ու Աստված: Վերածննդի և դրան հաջորդող ժամանակների գրական տեքստի նպատակը եղել է մարդը, և **գրականության անվերջանալիությունը բխում է ասելիքի (մարդ) վերաբերյալ ամբողջականության ձգտման պահանջից**: Իսկ եթե նկատենք նաև այն հանգամանքը, որ այդ ասելիքը՝ մարդը, անընդհատ ենթարկվում է փոփոխության, ուրեմն պետք է ընդունել, որ նրա մասին եղած տեքստը (կամ տեքստերը ամբողջությամբ) դատապարտված է անավարտության, և հենց սա է գրական-գեղարվեստական տեքստի հարատևության խորհրդավոր պատճառը:

Մեր համոզմամբ՝ **այն, որ խոսքը գործնականում չի կարող ամբողջությամբ ընդգրկել ասելիքը, դառնում է պատճառ, խթան ու պահանջ, որ կոնկրետ տեքստի մեջ ստեղծվի տեքստային այլ, նոր հատված, իսկ համատեքստի մեջ՝ այլ, նոր կոնկրետ տեքստ**: Տեքստերը գոյություն ունեն այն պատճառով, որ անհնար է սպառել ասելիքը, որը քաղաքակրթական գոյության նախապայմանն է: **Համատեքստը գոյանում է ընդհանրապես ասելու (պետք է հասկանալ՝ քաղաքակրթվելու), ասելիքը (մասնավոր) սպառելու մշտապես մտադրությունից և ասելիքը սպառած չլինելու հետևանքով մշտապես առաջացող անբավարարվածությունից**: Իսկ այն հանգամանքը, որ համատեքստը մշտապես հսկում և կառավարում է կոնկրետ տեքստը, պատճառ է դառնում, որ, նախ, տվյալ կոնկրետ տեքստը դարձյալ չկարողանա սպառել մտադրված ասելիքը, ապա նաև, բնականաբար, համատեքստը մնա «անկատար»:

Տեքստը համատեքստի միջոցով կապ ունի մարդկային ու քաղաքակրթական հիշողության հետ, ինչի շնորհիվ նրա լեզվական ատաղձը դառնում է բովանդակության այն խարիսխը, որը կարող է կրել, պահել ու պահպանել անհատի, ժողովրդի ու հանրության լինելության խորհուրդները:

Տեքստի տեսական չափորոշիչների պարզաբանումն անվերջանալի կարող է դառնալ, քանի որ անսահման են տեքստի, խոսքի խորհրդավորու-

¹ **Москальская О. И.**, Грамматика текста, пособие по грамматике для ин-тов и фак. иностр. яз., Учеб. пособие, М., 1981, с. 13.

թյունները: Առավել ընդունելի է այն, որ տեքստն է կառավարում նախադասությունը (Ն. Ի. Ժինկին), որ տեքստից դուրս նախադասություն գոյություն չունի (Վ. Ա. Ջվյագինցև), և խոսքը միայն տեքստերով է հյուսվում (Պ. Հարթման): Մրանք գաղափարներ են, որ տեղավորվում են լեզվաբանական գիտելիքի ոլորտում: Սակայն երբ հավելում ենք, որ **տեքստը նախադասությունը կառավարել կարող է համատեքստի հսկողությամբ ու միջոցով**, հիմնախնդիրը տեղափոխվում է լեզվաբանության և այլ գիտաճյուղերի (օրինակ՝ գրականագիտության, մշակութաբանության, փիլիսոփայության, հոգեբանության) պարտադիր համադրման ոլորտ:

Ուրախությամբ կարելի է նշել, որ տեքստի գիտական ընկալման բնագավառում մեզանում ևս քայլեր կատարվել և կատարվում են (Գ. Ջահուկյան, Է. Աղայան, Է. Աթայան, Բ. Ղազարյան, Զ. Ավետիսյան, Վ. Եփրեմյան, Ն. Համբարձումյան, Դ. Համբարձումյան և այլք):

Բ. Ղազարյանը, իր «Խոսքի մասերի խոսքային գործառությունները» ուսումնասիրության ակնարկ-ներածականում գուցադրելով լեզվաբանների տեսակետները, արտահայտում է առաջին հայացքից արտառոց թվացող կարծիք, թե «տեքստում այս կամ այն նախադասությունն իրեն անմիջականորեն նախորդող կամ հաջորդող նախադասության հետ անմիջական իմաստային կապ հնարավոր է, որ չհաստատի»¹: Այստեղ, ճիշտ է, պահանջ է առաջանում՝ ճշտելու, թե ինչ ասել է անմիջական իմաստային կապ: Բհարկե, կարելի է ենթադրել, թե Բ. Ղազարյանը տեքստում անմիջական հարևանությամբ գտնվող որ նախադասությունների միջև է հնարավոր համարում «անմիջական իմաստային կապի» բացակայությունը (գուցե, օրինակ, նախորդող պարբերության վերջին և հաջորդող պարբերության առաջին նախադասությունների միջև), բայց լեզվաբանությունը տեքստն ուսումնասիրում է որպես միասնական, ամբողջական կառույց, որի գոյության առաջին պայմաններից մեկը իմաստային ամբողջականությունն է: Տեքստի իմաստային ամբողջականությունը ապահովվում է նախ խոսքի առարկայի՝ թեմայի միջոցով, որը Օ. Ի. Մոսկալսկայան անվանում է «տեքստի իմաստային միջուկ», իսկ տեքստային առանձին մասերի կապվածությունը բխում է տեքստի նպատակայնությունից, և տեքստի առանձին մասերի միջև կապի բացակայությունն անհնար է դառնում, քանի որ մշտապես առկա է թեմատիկ-տրամաբանական նպատակադրումը²: Տեքստի առանձին մասերի միջև կապվածությունը տեքստային ամբողջականության երաշխիքն է, սակայն նպատակայնությունը չի կարելի հանգեցնել կապվածության: Բհարկե, տեքստի մեջ առաջանում են միկրոթեմաներ (զլխավոր թեմայի պահանջից

¹ Ղազարյան Բ., Խոսքի մասերի խոսքային գործառությունները, Երևան, 1998, էջ 6:

² См. у Осипова Э. Н., Лингвистика текста и текстовый аспект изучения синтаксиса в школе, Учебно-методические рекомендации, Архангельск, 2009, с. 3-4:

բխող), որոնք, իրոք, կարող են թեմատիկ առումով առանձնանալ, բայց, կարծում ենք, ճիշտ չէ նույնացնել իմաստային և թեմատիկ ընկալումները:

Կասկածում ենք նաև Բ. Ղազարյանի այն տեսակետի ճշմարտացիությանը, թե «այս կամ այն լեզու կրողը... նախ իր մտքում, գիտակցության մեջ ստեղծում է մի որոշակի բովանդակության տեքստ կամ տեքստի հենք և այնուհետև սկսում է աստիճանաբար իրացնել այն»¹: Հիշատակվող պատճառահետևանքայնությունը կամ հետևառաջությունը հակասում է լեզվի (որպես խոսք) և մտածողության միասնականության, համաժամանակյա և միատեղ հանդես գալու սկզբունքներին և մեր պաշտպանած այն տեսակետին, որ լեզուն (իր խոսք իրողությամբ) և մտածողությունը նույն երևույթն են: Եթե Բ. Ղազարյանը «տեքստի հենք» ասելով նկատի ունի մոտավորապես այն, ինչ մենք կոչում ենք **ասելիքի մտադրություն** կամ պարզապես **ասելիք**, ապա տեսակետն ավելի ճիշտ կհնչի:

Ընդունելի է հայ լեզվաբանի տեսակետի երկրորդ հատվածը, թե «տեքստը կազմողի և ստացողի միջև ստեղծվում է փոխադարձ ներգործություն, և ստացողը հիմնականում վերլուծական պրոցեսով կարող է թափանցել տեքստի բովանդակության մեջ միայն այն դեպքում, երբ այն դիտում է ամբողջության մեջ»²: Սա արդեն լեզաբանության մեջ եղած այն տեսակետի թեկուզև ոչ անմիջական հաստատումն է, ըստ որի տեքստում նախադասությունները անխզելիորեն կապված են և հյուսված միասնական ցանցով:

Յու. Լոտմանը տեքստի ընկալման և ըմբռնման մեջ համադրում է լեզվաբանական և գրականագիտական-մշակութաբանական սկզբունքները: Նա տեքստը նախ շաղկապում է **արտահայտվածությանը**, քանի որ այն միշտ պատկանում է խոսքի ոլորտին: Տեքստի մյուս կարևոր խարիսխը Յու. Լոտմանը համարում է **սահմանազատվածությունը**. «Իրանով տեքստը մի կողմից հակադրվում է բոլոր նյութականացած նշաններին, որ իր կազմում չեն («միացած» կամ «անջատված» լինելու սկզբունքով), մյուս կողմից հակադրվում է բոլոր այն կառույցներին, որոնք չունեն առանձնացված սահմանանշան»³: Կարծում ենք՝ Լոտմանի ընդգծած **սահմանազատվածության** պահանջին է զուգահեռվում նաև այն տեսակետը, թե **տեքստը տիրապետում է տեքստային միակ նշանակությանը** (Ա. Մ. Պյատիգորսկի) և այս առումով կարող է դիտարկվել որպես չմասնատված ազդանշան: Ինչ «ձևաչափով» էլ հանդես գա տեքստը՝ վեպ, փաստաթուղթ, աղոթք և այլն, կատարում է որոշակի մշակութային գործառույթ և այս կամ այն ամբողջական իմաստի հաղորդում: Տեքստային նշանակության միակությանը, սակայն, խանգարում է այն լսողի կամ ընթերցողի սուբյեկտիվությունը, քանի որ, մեր կարծիքով, տեքստ կամ խոսք կարող է գոյություն ունենալ առնվազն երկուսի համար,

¹ Ղազարյան Բ., նշվ. աշխ., էջ 7:

² Նույն տեղում, էջ 8:

³ Լոտման Յու., նշվ. աշխ., էջ 222:

երբ ապահովված է քաղաքակրթական գոյության երկու կողմերի՝ ասողի և լսողի առկայությունը:

Ինչ վերաբերում է տեքստային սահմանազատվածությանը (օրինակ՝ գլուխների, տների և այլն), պետք է ասել, որ այն իր հերթին հիմք է ստեղծում տեքստային կառույցների տիպերի դասակարգման համար, և Յու. Լոտմանը տրամաբանորեն հանգում է տեքստի ընկալման ու ըմբռնման երրորդ հիմքին՝ **կառուցվածքայնությանը**: Նա գրում է. «Տեքստը նշանների պարզունակ հերթագայությունն է: Տեքստին հատուկ է ներքին կազմակերպվածությունը, որը նրան կառուցվածքային ամբողջություն է դարձնում շարույթային մակարդակում: Այդ պատճառով էլ, որպեսզի բնական լեզվի որոշ արտահայտությունների ամբողջությունն ընդունվի որպես գեղարվեստական տեքստ, անհրաժեշտ է համոզվել, որ դրանք գեղարվեստական կազմությունների մակարդակում ստեղծում են երկրորդային տիպի կառույցներ:

Հետևաբար պետք է նշել, որ տեքստի կառուցվածքայնությունն ու սահմանազատվածությունը փոխկապակցված են»¹:

Ընդունված է ասել, որ խոսքը լեզուն է՝ գործածության մեջ: Սակայն եթե հիշենք Մ. Ա. Կ. Հելլիդեյի **«Տեքստը լեզուն է՝ գործածության մեջ»**² սահմանումը, ապա ստացվում է, որ խոսքը և տեքստը նույնանում են, ինչը, կարծում ենք, ավելի ճիշտ է, քան այն ճիզերն ու ջանքերը, որոնցով ձգտում են բովանդակային տարբերություն տեսնել տեքստի և խոսքի միջև: Կարծում ենք՝ Պ. Հարթմանի բանաձևումը՝ **«Լեզուն տեսանելի է դառնում տեքստի ձևով»**³, նույնպես մղում է տեքստի և խոսքի նույնականացմանը:

Մեզանում տեքստի ընկալման խնդրին վերջին տասնամյակներում ավելի հաճախ են անդրադառնում: Այդ անդրադարձների յուրահատկությունն այն է, որ փորձ է կատարվում գրականությունը տեքստային «մարմնի» տեսանկյունից քննելու, ինչի հետևանքով հնարավորություն է ստեղծվում գրական ստեղծագործություններին նոր, թարմ մեկնաբանություններ տալու: Ընդհանուր տպավորությունն այն է, որ հայ նորօրյա բանասիրությունը նույնպես դեռևս չունի տեքստի և տեքստ հասկացության միասնական ընկալում: Այդ են վկայում հիշյալ բնագավառում վերջին տասնամյակներին լույս տեսած ուսումնասիրությունները, որոնց համար հող են նախապատրաստել և՛ այն գիտնականների (Գ. Ջահուկյան, Է. Աղայան, Է. Աթայան, Ջ. Ավետիսյան և այլք) աշխատությունները, որոնցում շոշափվում են տեքստի ընկալման լեզվաբանական հիմքերը, և՛ այն գիտնականների (օրինակ՝ Ս. Աթաբեկյան, Հ. Էդոյան) ուսումնասիրությունները, որոնցում այս կամ այն հեղինակի գեղարվեստական ձեռքբերումների հիմքերը փնտրվում են ոչ թե գաղափարախոսական, այլ կոնկրետ տեքստային իրողություններում:

¹ Նույն տեղում, էջ 224:

² Новое в зарубежной лингвистике, т. 8, М., 1978, с. 142.

³ Նույն տեղում, էջ 97:

Ուշագրավ են Ս. Աթաբեկյանի գրականագիտական դիտարկումները, որոնք նա խարսխում է տեքստային տարրական մասնիկների վրա: Ս. Աթաբեկյանի նպատակը, սակայն, ոչ թե տեքստային խորհրդավորությունների քննությունն է, այլ տեքստի տարածքային յուրաքանչյուր հատվածի նկատմամբ գրողի ու գրականագետի բարձրագույն պատասխանատվությունը, որը արգելում է շրջանցել տեքստային որևէ մանրամասն, պարտադրում է ամենայն խստությամբ կարևորել տեքստի ընդգրկած յուրաքանչյուր «մանրուք»¹:

Հ. Էդոյանը գրական տեքստի ուսումնասիրության գործընթացի մեջ պոետիկան խարսխում է բանաստեղծական տեքստին, այդ տեքստը կազմավորող բառերի իմաստային բազմաշերտությունը²:

Վ. Եփրեմյանն իր ուսումնասիրությունները հիմնում է այն տեքստերի վրա, որոնք, բխելով մշակութային ենթատեքստից, հենց իրենք են դարձել կամ դառնում այդպիսի ենթատեքստ³:

Ն. Համբարձումյանն իր ուսումնասիրության մեջ տեքստն ամբողջացնում է որպես մի կառույց, որը կամուրջ է ժամանակի և արարման միջև:

Տեքստի և դրա **մեկնության** փոխհարաբերական տիրույթում Ն. Համբարձումյանը ներառում է ողջ լինելությունը: Իհարկե, այդ լինելությունը առաջին հերթին և՛ **քաղաքակրթական գոյությունն** է, և՛ այդ **քաղաքակրթական գոյության փիլիսոփայությունը**, քանի որ «մշակույթի գոյության օբյեկտիվացված ձևերից մեկը հանրության կողմից գիտակցված տեքստն է որպես նյութական ու գաղափարական, անհատական ու սոցիալական միասնություն»:

Տեքստի ունիվերսալությունը, նրա հիմնական դերը մշակույթի տիրույթում արթնացնում են հումանիտար մտքի նոր ուղղություն՝ **տեքստի փիլիսոփայությունը**, որը սինթեզում է իմաստակիր երկխոսությունը, տեքստը, ինտերտեքստը, իմացաբանական տեքստերը, գրավոր խոսքի տարբեր ոլորտների՝ հետդասական, հետմոդեռնիստական չափանիշներով...⁴: Դիպուկ է նաև ուսումնասիրության վերնագիրը՝ «Տեքստ և մեկնություն», որը ինչ-որ տեղ նաև Վ. Եփրեմյանի «Բնագիր և մեկնություն» գրքի վերնագրի այլաձևումն է, ինչը արդարացվում է առանձնահատուկ բովանդակությամբ և այն օբյեկտիվությամբ, որ ցանկացած բնագիր տեքստ է:

Որոշ հեղինակներ փորձում են տարոթոշել տեքստը և բնագիրը՝ տեքստի և բնագրի փոխհարաբերությունը հանգեցնելով ամբողջի և մասի կամ եզակիի և ընդհանուրի փոխհարաբերությանը: Առանձին բնագրերը չեն

¹ Տե՛ս **Աթաբեկյան Ս.**, Ակսել Բակունց, խոսքի և լրության պոեզիան, Երևան, 2000:

² Տե՛ս **Էդոյան Հ.**, Չարենցի պոետիկան, Երևան, 1986:

³ Տե՛ս **Եփրեմյան Վ.**, 20-րդ դարի հայ գրականություն. մշակութաբանական ենթատեքստեր, Երևան, 2007:

⁴ **Համբարձումյան Ն.**, Տեքստ և մեկնություն, Երևան, 2013, էջ 5:

կարող հավաքվել մի տեղում և այդպիսով տեքստ դառնալ, եթե դրանք ինքնին տեքստեր չեն: Ուրեմն՝ որքան էլ տրոհենք տեքստի և բնագրի իմաստները միայն այն հիմքով, որ դրանցից մեկը իբրև թե եզակին է, մյուսը՝ ընդհանուրը, միևնույնն է, չենք կարող տեքստը և բնագիրը վերլուծել իբրև տարաբևեռ իմաստներ:

Երբեմն փորձում են տեքստը սահմանել իբրև բանավոր հղացք, իսկ բնագիրը՝ գրավոր: Սակայն արդյո՞ք բնագիրը ստեղծելիս հեղինակը նույն հղացքը չի ապրում, կամ մի թե բնագիրն ինքնին տեքստ չէ: Ինչ-ինչ պարագաներում, ասենք՝ տպագրելիս, կարող է այնպես ստացվել, որ ստեղծագործության բնագրի տեքստի և արդեն տպագրված գրքի տեքստի միջև տարբերություններ լինեն (վրիպակներ, խմբագրումներ և այլն), սակայն պարզապես թյուրիմացություն է բանավոր և գրավոր լինելու մեջ տեսնել տեքստի և բնագրի տարբերությունը. նախքան Խորենացու գրի առնելը Հայկի, Տորքի առասպելները, Արտաշեսի և Սաթենիկի պատմությունը տեքստեր էին և գրավոր դառնալուց, գրի առնվելուց հետո բնագիր դարձան:

Կարծում ենք՝ լեզվաբանության մեջ կառուցվածքաբանական մեթոդի կիրառման շնորհիվ ի հայտ եկած խնդիրները տեքստային տարբեր հատվածների փոխհարաբերությունների, փոխադարձ կապի, այդ կապի աստիճանի, տեքստային տարբեր մասերի հորիզոնական և ուղղահայաց դիրքերի ուսումնասիրությունից բխած հարցադրումները չեն կարող ամբողջական պատկերացում ստեղծել տեքստի մասին, եթե այդ ամենը չամբողջացվի բովանդակության հետ հարաբերության ուսումնասիրությամբ: Այստեղ խաչաձևվում են լեզվաբանության և գրականագիտության խնդիրները, մեկ անգամ ևս սրվում է տեքստի ուսումնասիրության լեզվաբանական (որպես կառույց) և գրականագիտական (որպես բովանդակություն) մեթոդների համատեղման պահանջը: Այս առումով արդիական է դառնում համատեքստի ընկալման և սահմանման խնդիրը, քանի որ յուրաքանչյուր նոր ստեղծվող տեքստի վրա ավելի շատ ներգործում է նախորդ տեքստերի բովանդակությունը, քան այն լեզվի կառուցվածքը, որի կրողն են դրանք:

Ուստի կոնկրետ տեքստի ընկալման համար կարևոր ենք համարում ընդհանրապես ողջ **համատեքստի** ճանաչումը, դրանում ամփոփված լեզվամտածողական-արժեհամակարգային իրողությունների բացահայտումը:

Հարմար է և պարզ, երբ առանձին տեքստերի՝ լեզվամտածողական նույն համակարգին, այսինքն՝ նույն լեզվին պատկանելը նկատի ունենալով՝ դրանց ամբողջությունը կոչում ենք տվյալ լեզվի **համատեքստ**: Խնդրին իր «Տեքստի ընկալումը», «Տեքստը տեքստի մեջ» հողվածներում անդրադառնում է Յու. Լոտմանը: Վկայակոչելով Լ. Ելմսլի սահմանած **տեքստը՝ որպես ամենայն ինչ, որ ասվել, ասվում ու կասվի տվյալ լեզվով**՝ Լոտմանը զարգացնում է հետևյալ գաղափարը. «Տեքստ հասկացության մեջ ինքնին ներդրված է հասկանալի լինելու իրողությունը, քանի որ տեքստն իր բնույթով նշանակում է որոշակի ծածկագրայնություն (կողավորվածություն): Հետևա-

բար՝ ծածկագրի առկայությունը ենթադրում է նախորդող ինչ-որ բան, ինչ-որ նախընթացություն: Իսկ այդ նախընթացությունը չի կարող այլ բան լինել, քան մեկ այլ տեքստ՝ իր նեղ բովանդակությամբ և տվյալ լեզվի արժեհամակարգային մի շարք իրողությունների ներառմամբ:

Այս կանխավարկածի հետ է կապված փակ լեզվի մասին պատկերացումը՝ որպես փակ համակարգի, որն ունակ է ծնելու անվերջորեն բազմա-ցող տեքստեր»¹:

Մեր համոզմամբ՝ փակ համակարգ-լեզվի ներսում ոչ թե տվյալ լեզուն է ինքն իրեն վերարտադրում, այլ դրանով ստեղծված տեքստերն են ինքնավերարտադրվում:

Տվյալ լեզվի տիրույթում նախորդները վերարտադրում են նոր տեքստեր, և դա պարզ վերարտադրությունն է: Այլ ձևով լեզուն չի կարող տեքստ ստեղծել. ոչ թե լեզուն է տեքստ ստեղծում, այլ տեքստը լեզվական տարրերի հաշվին ստեղծվում է լեզվի ներսում՝ տվյալ լեզվի «աշխարհագրության» մեջ: Իսկ վերոնշյալ վերարտադրության մեխանիզմն ավելի շատ նման է սերնդեսերունդ բանահյուսական տեքստի մշակմանը:

Տվյալ լեզվի «աշխարհագրությունը» կազմող տեքստերի ամբողջությունը գլխավոր հիմքն է, որի վրա մշտապես արտադրվում են տարբեր փոքր ու մեծ տեքստեր, և այդ տեքստերի ամբողջությունը՝ **համատեքստը**, ինքնավերարտադրվում է հատկապես հենց այն պատճառով, որ, ինչպես ասացինք, **տեքստը երբեք էլ ամբողջական չէ, այն, մինչևիսկ մշտապես ձգտելով դեպի ամբողջականություն, երբեք չի ամբողջանում:**

Չի ամբողջանում և համատեքստը, որովհետև խոսքն անսահման է:

Համատեքստը նույն լեզվամտածողական տիրույթում տարբեր տեքստերի ընդհանրությունն է միևնույն արժեհամակարգային հողի վրա, այնպիսի տեքստերի, որոնք «գաղտնորեն» միահյուսվում, ընդհանրանում, ամբողջանում են տվյալ լեզվամտածողական համակարգում՝ ամրացնելով ու զարգացնելով հենց այդ արժեհամակարգը: Իրենց հերթին տարբեր լեզվամտածողությունների վրա խարսխված քաղաքակրթական արժեհամակարգերը կարող են ընդհանրություն հանդես բերել, ինչի արդյունքն էլ հենց մարդկային քաղաքակրթությունն է, հումանիզմն ընդհանրապես, որ դրսևորվում է նախ խոսքի մեջ: Այլ կերպ՝ տվյալ լեզվամտածողական համակարգը անընդհատ ամբողջացնել ձգտող համատեքստը մեկ այլ լեզվամտածողական համակարգ ամբողջացնել ձգտող համատեքստի հետ կազմավորում են այն, ինչը քաղաքակրթությունն է, հումանիզմը:

Հետևաբար՝ **որևէ լեզվամտածողությամբ ստեղծվող գրականության համատեքստի շարժման ուղղությունը և՛ բանից (լոգոսից) է, և՛ դեպի բանը (լոգոսը):** Ընդ որում՝ այս երկուղղություն շարժումը ոչ միայն մշտական է,

¹ Լուտման Յու., նշվ. աշխ., էջ 229:

համաժամանակյա, այլև պարբերական է, այսինքն՝ բանը դառնում է աշխարհ, աշխարհը՝ բան: Քաղաքակրթական առաջընթացն այս պահին գտնվում է արարման պարբերական շղթայի այն փուլում, երբ մարդկությունը հասկանում է, որ անհրաժեշտ է բան ստեղծել՝ բանաստեղծել: Մեր ապրած ժամանակի յուրահասկությունը, գեղեցկությունն ու հետաքրքրությունը հենց այս իրողության մեջ են:

Դժվար է ասել, թե այս ուղղություններից (բանից և դեպի բանը) որն է նախորդում մյուսին, որն է հաջորդում նախորդին, սակայն անառարկելի է, որ երբ բանն է ստեղծում աշխարհը, այսինքն՝ երբ բանն է ի սկզբանե (հասկանալի է, որ խոսքն այս դեպքում արդեն հարաբերական սկզբի, նոր պարբերաշրջանի մասին է), ապա այդ բանը (խոսքը, տեքստը) ոչ միայն աշխարհ է ստեղծում, այլև հենց տեքստ, այսինքն՝ բանը (խոսքը, տեքստը) զբաղվում է նաև ինքնավերարտադրմամբ ու ինքնավերստեղծմամբ: Սրա ամենավառ ապացույցն այն է, որ բանը (խոսքը, տեքստը) իր հերոսը, կերպարը, իր նպատակն է դարձնում հենց ինքն իրեն. «Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն եմ սիրում» (Եղիշե Չարենց), «Ա՛րի, բլբուլ, խո՛սի բառըն» (Սայաթ Նովա) և այլն:

Այս խնդրում Վ. Եփրեմյանի մտածումն այլ է. նա կարծես ընդունում է բացարձակ, ոչ հարաբերական սկզբի գաղափարը և գուցե այդ պատճառով էլ «Ի սկզբանե էր Բանն»-ը համարում է կատարյալ սկիզբ և այսօրվա ժամանակից դուրս իրականություն, քանի որ ««Ի սկզբանե էր Բանն» կատարյալ իրականությունից դուրս կամ հետո ժամանակն ու տարածությունը, գիրն ու իրականությունը այլևս չեն համընկնում, իրար չեն ընդունում, հակամարտում են: Անընդհատ հոսող ժամանակն ու շարունակաբար արարվող գիրը անընդհատ ու շարունակաբար մերժվում են, որովհետև գիրը տարածության նշանը չէ, տարածության նշանը բանն է՝ իրի նշանակությամբ...»¹: Սակայն նրա՝ գրի (որ տվյալ դեպքում թերևս պետք է հասկանալ նաև խոսքի ու տեքստի) և իրականության հակամարտության ընկալումն ամեննին էլ չի հակադրվում մեր՝ նույն այդ երկուսի անընդհատ և փոխադարձորեն ստեղծելու գաղափարին: Պարզապես Վ. Եփրեմյանի պատկերացրած համակարգում այդ երկուսն անընդհատ ուզում են հաղթահարել միմյանց, որի հետևանքով մերթ իրականությունն է մնալու առանց գրի, մերթ էլ գիրն է մնալու առանց իրականության: Հետևանքը լինում է այն, որ, իրոք, «Ի սկզբանե էր Բանն» կատարյալ իրականությունից դուրս կամ հետո ոչ իրականությունը և ոչ էլ գիրը (որ պետք է հասկանալ նաև խոսքը ու տեքստը) կատարյալ լինել չեն կարող: Մա, սակայն, կարծում ենք, որ անկատար գրին (խոսքին, տեքստին) և անկատար իրականությանը (աշխարհին) չի զրկում անընդհատորեն և փոխադարձորեն ստեղծելու ներուժից:

¹ Եփրեմյան Վ., Բնագիր և մեկնություն, Երևան, 2013, էջ 287:

Тадевос Тоноян – *Восприятие текста*

В области современных гуманитарных наук наиболее сложным термином является «текст». То, что называется текстом еще не имеет определения, однако стоит отметить важные особенности текста, разработать принципы квалификации текстов, разделять их по типу. Любое слово-текст, созданное в рамках данного языкового мышления является частью данного контекста (то есть единое целое ценных текстов созданных на данном языке), независимо от того, выражены или нет их сюжетные, тематические, содержательные или иное сходства. Если не известен весь текст, по некоторым его отрезкам сложно его угадать. Сложная целостность, сохраняющая синтаксическую самостоятельность и завершенность не может считаться точной синтаксической единицей, потому что невозможно определить степень его самостоятельности и завершенности. Эта самостоятельность и завершенность в некоторой степени есть, однако нет синтаксического параметра и точности определения.

Создающее любого текстового отрезка и объединяющее подобных отрезков - это именно то содержание, которое еще с отправной точки общего намерения пытается возможно тщательно представить говорящий. Каждый текст, по существу является частью другого текста, любой текст – это причина другого текста, а также следствие еще одного.

Речь на практике не способна полностью включить в себя тему, она становится причиной, стимулом и требованием, чтобы в конкретном тексте был создан новый текстовый сегмент, а в контексте – другой, новый конкретный текст. Тексты существуют по той причине, что невозможно исчерпать намерение что-либо сказать, что является предусловием существования цивилизации. Текст никогда не целостен, даже всегда стремясь к целостности, он никогда ее не достигает.

Tonoyan Tadevos – *Text Perception*

At present, one of the most problematic terms in the humanities is the text. What is called a text, has not yet been determined, but we can specify the peculiarities of the text, work out principles of classifying them, distinguish them according to their type.

Any speech-text created within the limits of a given language mentality is a part of the given context (i.e. totality of texts created in the given language) regardless of whether their narrative, thematic generality, connection are expressed or not. If the whole text is not known, it is difficult to guess it with some parts of it. The complex totality preserving syntactic independence and completeness, can not be clearly considered as a syntactic unit as it is impossible to determine the degree of its independence and completeness. There are, to some extent, the independence and completeness, but there are no the syntactic standard, boundary clarity.

It is just the utterance-content that creates such textual segments and unifies them and the speaker is trying to thoroughly represent it according to the principle of general intention.

Each text is actually the part of another text, any text is the reason of some other text, as well as the consequence of another.

The speech can't practically cover the whole utterance completely, it becomes a cause, stimulus, and requirement so that some new textual segment could be created and some other, new concrete text in the context. Texts exist because it is impossible to do without speech which is the prerequisite for the existence of civilization.

A text is never complete, even trying to keep the integrity, it never becomes complete.